

KOMLÓS ALADÁR CSÁTH GÉZÁRÓL ÉS MÁS EMLÉKEIRŐL

Komlós Aladár c. egyetemi tanár a magyar irodalomtörténet doyenje. Olyannyira az, hogy irodalomtörténeti eseményekről, melyek századunk első két évtizedében történtek, szemtanú rajta kívül ma már alig akad. Kutatási területe a századforduló. Könyvek sorát publikálta erről a korszakról, törekedvén Vajdától a Nyugat nagy nemzedékének kibontakozását meghozó évek felé, mintegy saját legigazabb terrénúhához. Legigazabb területe ugyanis a Nyugat-nemzedék művészete. Ennek a nemzedéknek a vonzáskörében nőtt föl, publikálta első jelentős tanulmányait, a Nyugat kritikusaként tartották őt számon. Csáth Gézáról sem kérdezhetnénk tehát nálánál ma avatottabb tanút.

Ezért kerestük meg budapesti otthonában, ahol felesége, Palotai Erzsí eloadóművésznő társaságában szívesen válaszolt kérdéseinkre, szívesen, de szemérmes mentegetődéssel hivatkozván a korra, amelyet meg kellett élnie, s amely emlékeinek némelyikét erősen elhalványította, megfakította — a Csáth-darabok bemutatójának emlékét is —, de az emlékezet hézagaiért kárpótolt bennünket a másfajta emlékek gazdagságával, azokkal az emlékekkel, amelyek őt az e századi magyar irodalom — nemcsak a magyarországi, hanem a romániai és jugoszláviai magyar irodalom — jelentős alakjaihoz, Gaál Gáborhoz és Sinkó Ervinhez is fűzték. Így lett beszélgetésünk beszélgetés nemcsak Csáth Gézáról, hanem Komlós Aladár többi kartársáról is.

*

— Csáth Géza kienvenedik születésnapját készül megünnepelni az Üzenet. Ebből az alkalomból szeretne megszólaltatni többeket, akik vagy Csáth életművét, vagy magát Csáthot ismerik. Ezek között a Te szereped kivételes, mert Te vagy az egyetlen, aki Csáth két drámájának, A Janikának és a Hamvazószerdának a bemutatóját látta, mi több: irt is róla, s ha nagyon korai cikk is ez — a kolozsvári Haladás 1911. június elsejei számában jelent meg —, mégis komoly dokumentumértéke van. Beszámolód elismeri ugyan a darabok értékét, helyenként azonban eléggé kritikus Csáthtal szemben. S ez azért érdekes, mert a premierről szóló bírálatok meglehetősen polárisan szemben állnak egymással. A polgári radikalizmus orgánumai és a Nyugathoz közel álló fórumok általában az elismerés, a nagyrabecsülés hangján, néhol áradozva dicsérik, a konzervatív fórumok pedig elmarasztalják. Arról beszélnek, hogy a közönség alig bírta kivárni az előadás végét. Nincs egy ember ma már magyar nyelvterületen, aki megmondhatná, hogy a közönség csakugyan csoszogott és köhécselt-e, vagy pedig a kritikusok túloztak. Mit mondhat erről a szemtanú?

— Ezzel kapcsolatban hiába vársz választ tőlem. Hogyan is emlékezhetnék hatvanöt évvel ezelőtti látványra? Viszont emlékszem Csáth-novellákra, -íráásokra, amelyeket ma már annyira elfelejtettek, hogy még Illés Endre sem vette be őket A varázsló halálába.

— Arra azonban bizonyára emlékszel, hogyan kerültél a Haladáshoz, mert tudtommal abban az időben nem éltél Kolozsváron.

— Biztosan azt sem tudom. Gólya voltam. Akkoriban kerültem fel Losoncra Pestre. Nem voltak író ismerőseim. Egy embert ismertem csupán, aki irodalmár volt, az elfelejtett Roboz Imrét. Azt hiszem, hogy öneki volt kapcsolata a Haladás szerkesztőségével.

— *És mikor kerültél kapcsolatba úgy a Nyugattal, hogy ez már személyes ismeretségek körét jelentette?*

— Csak 1925-ben, mert kitört a háború, s jött az önkéntes emigráció.

— *Ilyenformán nemigen emlékezhetsz arra, hogy a Nyugat körében Csáth Gézáról miket gondoltak, mondtak abban az időben, mikor még élt.*

— Nem. Erről nem tudok semmit, de biztos vagyok benne, hogy nagyra becsülték. Az én véleményem Csáthról az, hogy zseniális ember volt, s hogy Kosztolányit nem lehet megérteni Csáth Géza nélkül. Például *A szegény kisgyermek panaszaiban* a békát boncoló gyerekek rokonai az egyik legmegrázóbb Csáth-novella, az *Anyagyilkosság* szereplőinek. Mindkét műben a gyerekeknek a gyilkolásig menő kíváncsisága, érdeklődése jut kifejezésre. Azután Csáth freudizmusa. Mivel orvos volt, valószínűleg ő jutott előbb közel ehhez a lélektani elmélethez és Kosztolányi később. Szóval sok közös tulajdonságuk van.

— *Mégis mivel magyarázod, hogy Csáth nincsen olyan intenzíven jelen az irodalmi köztudatban?*

— Korán meghalt, 1919-ben, s nem volt özvegye, aki gondoskodott volna utóéletéről.

— *Való igaz: eléggé kiesett a köztudatból az életműve. Mostani megítélésed szerint a Nyugat első nemzedékének galériájában hol lehet a helye? Nagyságot is értek, jelentőséget is, jelleget is.*

— Hogy lehetne meghatározni egy író nagyságának a mértékét? Mindenesetre zseniálisnak érzem őt eredetiségénél fogva. Munkássága máig, mai szemmel nézve sem vált porossá. A kísérletezők, a merészen újat keresők közé tartozott. Nem hozott létre érett, harmonikus életművet, de merész kezdeményezésekkel segítette a kibontakozást. Csodálatos zenekritikákat írt. Nem a *Puccinire* gondolok, hanem a Bartókról és Kodályról szóló írásaira. Azt hiszem, az első volt, aki felfedezte őket. Az nem volt olyan nagy tett, hogy Pucciniről akkor írjanak, még akkor sem, ha olyan kiválóan írtak, de felfedezni egy olyan muzsikát, mint amilyen Bartóké volt, ez ugyanolyan merészségnek számított, mint az, hogy megírta mondjuk *A kis Emmát* vagy valamelyik másik novelláját, amelyik a gyermeklélek különös mélységeibe hatol.

— *A klasszikusokról, a kortársairól, valamennyi kortársáról mondhatni forrásértékű munkákat írt. Az első élmény izgalma rekonstruálható ezekből a bírálatokból. De az meglepne-e, ha kiderülne, hogy a lélek őserdejéből hozott izgalmas tudósítások mellett a Csáth-novellisztikának van egy vonulata, amelyik egy csehovi realiztikus társadalomrajzot ad?*

— Meglepne, mert nem ismerem ezeket a novelláit.

— *Az évforduló kapcsán egy nagy, Csáth egész életművét átfogó két-kötetes gyűjtemény jelenik meg Újvidéken. Ebben nyilván látni fogod ezt.*

— Ha jól tudom, Bóka László írt doktori disszertációt róla.

— *Ő egyenesen naturalistának tartotta. Akkor ez ugyan nem volt elmarasztaló megállapítás, mégis különös, hogy így minősítette.*

— Nem hiszem, hogy ez találó jellemzés.

— *Azt mondd, hogy Csáth zseniális volt fölfedező tehetsége miatt. A zsenialitásba beleérted a művek súlyát is, azt, hogy több műfajban is érvényesül ez a zsenialitás, tehát egyfajta szerves, folyamatos építkezés, a tehetség önkibontakoztató képessége észlelhető nála? Nem érzékeltél tőrest már ilyen korán?*

— Nem foglalkoztam behatóbban Csáth műveivel, fejlődésével, úgyhogy erre nem tudnék érdemlegesen válaszolni. Mindenesetre a termékenységében mutatkozik valamilyen törés, valamilyen hiány. Nyilvánvalóan a morfinizmus következményeként.

— *Most egy cseles kérdésem volna: mikor a kritikátörténeted írtad, a Gyulaitól a marxista kritikáig című munkádat, miért nem voltál Csáthra tekintettel? Azért-e, mert a zeneesztéta Csáth nem tartozott a könyv profiljába, vagy pedig mert ez az anyag eléggé rejtett volt?*

— Ismertem Csáth irodalmi kritikáit, de ezek száma elenyésző. Emlékszem, volt egy érdekes írása Szomoryról. Kosztolányi szintén rajongott Szomoryért. Ez sem véletlen. Csáth általában érdeklődött a bizarr, dekadens dolgok iránt.

— *Kaptál-e valakitől megbízatást, hogy megírd a véleményedet a bemutatóról, vagy pedig csak a véletlen vitt be a Magyar Színház előadására?*

— Azt hiszem, csak a véletlen. Mint már mondtam, gölya voltam, Pesten nem is voltak még ismerőseim.

— *S hogyhogy éppen a kolozsvári lapban publikáltad beszámolódat?*

— Nem tudnám megmondani. Talán Roboz Imrénéék ajánlották, hogy írjak a darabokról. Pesti újságíró volt. Tehetséges, különös ember, aki később, Horthyék alatt börtönbe került. Én akkor a Színházi Élet belső munkatársa voltam, és híre jött, hogy Roboz Imre darabot írt a börtönben valamelyik Báthoriról. Ez persze érdekelte a lapot. Bejutottam hát hozzá és elbeszélgettem vele.

— *Nagyon érdekes volna, ha vissza tudnál emlékezni arra, milyen volt a Hamvazószerda zenei aláfestése, mert a játékot maga Csáth kísérte zongorán a kulisszák mögött és nem maradt meg a számok partitúrája. Senki sem tudja megmondani, hogy milyen benyomást tett a közönségre a zene.*

— Sejtelmem sincs. Mint már mondtam, pár hónappal előbb jöttem Pestre és műveletlen gyerek voltam, első éves egyetemi hallgató.

— *És kik voltak az első barátaid?*

— A tízes években a híres Négyesy-stílusgyakorlatokon ismerkedtünk meg egymással: a teljesen elfelejtett Rozványi Vilmos, akinek *Virrasztó* című verseskötete nagyon sokat ígért, Csécsy Imre, Zsolt Béla, Szász Menyhért és Kázmér Ernő. Ezek akik eszembe jutnak. Nem volt programunk, egyelőre csak jó verseket akartunk írni. Volt aztán egy Jelenkor című folyóirat, amelyet Hevesy Iván szerkesztett 1917-ben, de én akkor a lövészárkokban voltam. Gaál Gábor évtársam volt az egyetemen. Azután Begyács László, akit bizonyára nem ismersz. Mittay László néven jelentek meg az írásai a Nyugatban. Sokat ígért. Eretségi után együtt adtunk ki versesköteteket hárman: Begyács László, Darvas János (Darvas Iván apja) és én. A legjobb verseket akkor hármunk közül Begyács írta, de hamar kiégett.

— *Gaál Gábor milyen bölcsész volt? Szorgalmas?*

— Művelt ember volt. Pesten járt gimnáziumba, és ez nagy előny.

— *Miután Csáthot nem ismerted közelebről, s mert szeretnélek egy kicsit jobban kizsákmányolni, és Gaál Gáborral kapcsolatban voltál, később is, amikor a Korunkat szerkesztette, aztán mert Bécsben és Szlovénzkóban éltetek mindketten, hadd kérdezzem meg: mi volt a benyomásod róla?*

— Azt hittük, hogy dzsentrí. Aztán nagy meglepetésemre kiderült, hogy egy cselédlány törvénytelen fia. Az egyetemen *A görbe Gálok legendája* címen írt adys versciklust, olvasott fel egy Négyesy-stílusgyakorlaton. Szóval dzsentrinek hittük őt. Távol volt akkor még minden kommunizmustól, marxizmustól. Inkább a misztika érdekelte, akárcsak a fiatal Lukács Györgyöt és Balázs Bélát, akik szintén hajlottak a miszticizmusra. Nem is tudom, hogy lett kommunista, mert még Bécsben sem volt az.

— *Az előbb Kosztolányit említetted. Egyik méltatója szerint Kosztolányi jóval később jutott el ahhoz a varázslatos tisztasághoz, egyszerűséghez, amelyhez Csáth már fiatalkorában eljutott. Az érdekelne, hogy kapcsolatba kerültél-e Kosztolányival.*

— Valamennyire igen, de nem bensőbb kapcsolatba. A Nyugat asztalánál, a Magyar Koronában többször találkoztunk.

— *A Korunkban írtál a Toll-vitáról. Ő reflektált a levélen kívül erre?*

— Kértem és kaptam tőle egy nyilatkozatot a Prágai Magyar Lap Képes Hétje részére a vitáról.

— *Érdekes volna, ha szólnál azokról a folyóiratokról, azokról a kezdeményezésekről, amelyek a századelőre jellemzők, s amelyek talán Csáth munkásságára is rányomták a bélyeget. Gondolok itt az avantgarde jellegű lapokra.*

Hiszen akkor indult például a Május, amelyik mindössze néhány számot ért meg, -s még számtalan hasonló kezdeményezés volt. Emlékszel-e ezekre a folyóiratokra?

— Csak részben, mert néha már azokra a lapokra sem emlékszem, amelyekbe írtam. Sajtó alatt van egy kötetem régi írásaimból, olyanokból, amelyeknek nagy része nem jelent meg könyv alakban. Nem én gyűjtöttem össze, hanem Kőszeg Ferenc, a Szépirodalmi Könyvkiadó lektora. Talált olyan lapokat is, amelyek már kihullottak az emlékezetemből. Így például emlékszem a Magyar Szemlére, amely korábban, másfél évtizedig reakciós, klerikális lap volt. 1906-ban új szerkesztőt kapott Gereley József személyében, aki kitűnő, modern, érdekes hetilapot csinált belőle. Munkatársai Kosztolányi, Bodor Aladár, Csáth Géza, Hevesi Sándor, Kárpáti Aurél, Babits Mihály, Dutka Akos voltak. Ezt a lapot tizennégy éves koromban olvastam; nagyszerű tanárom, Bodor Aladár jóvoltából jutottam hozzá. Aztán az Auróra. Bárdos Artúr is szerkesztett egy modern irányú lapot.

— *Az Esztendőre nyilván emlékszel. Csáth ebben jelentette meg utolsó novelláját, a Dénes Imrét 1918 augusztusában. Kosztolányi, Karinthy és Tóth Arpád volt a szerkesztője. Te akkor még katona voltál?*

— Igen, úgyhogy ezt közvetlenül nem követhetem. Annál kevésbé, mert megtoldtam a katonáskodásomat egyévi hadifogsággal.

— *Arra bizonyára jól emlékszel, hogy a szomszéd államok magyar irodalmának kezdeti szakaszában az emigránsoknak döntő szerepük volt. Így volt ez nálunk Jugoszláviában is, ahol Csuka Zoltán, Dettre János, Haraszi Sándor, Fekete Lajos, Tamás István szervezte az irodalmi életet. Mi volt a benyomásod: ezeket az emigráns írókat, akik meghúzták magukat, ahol tudták, a helyi tehetségek nem nézték gyanakvással, bár nyilván tudták, hogy nagyon sokat segíthetnek, hogy megemelhetik egy klasszissal a helyi irodalmat? Milyen volt köztük ez a viszony? Pozsonyban, Prágában is ott voltak az emigránsok a helyi aktivisták között.*

— Ez már később volt. A Tanácsköztársaság bukása után kerültek csak Pozsonyba. Ott volt Antal Sándor, *A Holnap* első kötetének szerkesztője. Általában nem volt nagyon jó viszonyban az emberekkel, de ez, azt hiszem, az ő természetén múltott. Még az egyetemről ismertem Németh Andort, aztán a galileistákat; ők voltak a barátaim. Ezzel kapcsolatban hadd mondok el egy érdekes esetet azokból az évekből. A Galilei Kör 1914-ben akciót indított a diáknymor enyhítésére. Gyűlést akartunk tartani ennek megbeszélésére, mégpedig a tudományegyetemen. Ennek rektora, egy Kovács nevű egyházjogász, gyűlölte a Galilei Kör, úgyhogy szó sem lehetett arról, hogy a termet megkapjuk. Én Beöthyvel elég szívélyes viszonyban voltam és megkértem őt, hogy vállalja el az ülés elnöki tisztségét. Elvállalta, anélkül, hogy megkérdezte volna, kik vannak mögötte. S mikor ezzel mentünk a rektorhoz, megkaptuk a termet, mert Beöthynek óriási tekintélye és nimbusza volt. Megtartottuk a gyűlést, amelynek szónoka Dukasz Artúr volt. Másnap az Alkotmány című napilap nagy cikkben leleplezte, hogy a gyűlés mögött a Galilei Kör állt. Bementem Beöthyhez és megkérdeztem tőle, hogy olvasta-e a támadást. „Ó igen. Nem baj” — mondta és legyintett.

— *Tehát a csírázó irodalmakban nagy szerepük volt az emigránsoknak. Milyen emlékeid vannak erről?*

— Gömöri Jenő indította meg a Tüzet, amely nagyon jó folyóirat volt. Ő volt a Modern Könyvtárnak a megteremtője. A Galilei Kör tagjai közül, mint ahogyan azt már mondtam, többet ismertem, de nem írókat. Jó barátom volt például Cukor Károly fizikus-kémikus, aki az első könyvet írta a relativitás elméletéről 1921 körül. Azután a nagyon tehetséges jogász, Dukasz Artúr, akit a cseh legionisták gyilkoltak meg Szibériában. Jászi Oszkár, mikor hírét vette halálának, egész oldalas cikket írt róla a Bécsi Magyar Újságban. Nagyon sokat ígért.

— *A bécsi évek alatt — nem is lehettek azok évek se — az emigráció akkor ott tömörült, de megindult az eléggé gyűlölködő civakodás még a szűkebben értelmezett kommunista csoporton belül is, arról nem is beszélve, hogy a szociáldemokrata Kunfi Zsigmond és Garami Ernő és kommunisták*

között milyen nagy volt az ellentét. Károlyi Mihály és Hatvany Lajos is ott volt. Ahány jelentős ember, szinte annyi csoport. Te ezek közül melyikhez tartoztál, melyikhez által közelebb?

— Jászihoz. A Bécsi Magyar Újságnak voltam a belső munkatársa, és Jászi volt az, akire egyetemi hallgató koromtól kezdve felnéztem. A hadifogságból egy levelezőlapot írtam neki 1919-ben arról, hogy nem tudjuk, mi az igazság odahaza, mert az olasz lapok a legellentétesebb dolgokat írják a magyar állapotokról, s megkértem, tájékoztasson bennünket. Azonnal válaszolt egy nyolcoldalas levélben Bécsből augusztus elsején. Azt írta, hogy most jött a hír a Tanácsköztársaság bukásáról, s elmondta véleményét, lényegében azt, amit a *Magyar kálvária — magyar feltámadás* című munkájában kifejtett. Sajnos ez a történelmileg is érdekes levél elveszett.

— *Milyenformán tudtad követni a szomszéd államok magyar irodalmának hozzád közel álló vagy valamely oknál fogva ismerős embereit?*

— Nagy érdeklődéssel kísértem figyelemmel a szlovákiai, az erdélyi és még a jugoszláviai magyar irodalmat is. Szenteleky Kornél kért tőlem kéziratot. Azt hiszem, írtam is neki. Hogy meddig kísértem figyelemmel? Addig, amíg bejártak ide az utódállamokbeli lapok. Szóval a harmincas évek végéig. Írtam a szlovákiai lapokba, az Erdélyi Helikonba, a Korunkba is. A maít már nem ismerem, mert nem jutok hozzá a folyóiratokhoz.

— *Úgy tudom, hogy Sinkó Ervint jól ismerted.*

— Igen, még az emigrációból. Bécsben találkoztunk, az emigránsok kávéházában. Voltaképp keveset voltunk együtt, de olyan rokonszenv támadt közöttünk, hogy mikor visszamentem Losoncra, és Sinkó megindította Bécsben a Testvér című lapot, kért tőlem írásokat. Küldtem is neki verset. Mert akkor még költőnek számítottam.

— *És meddig tartottak ezek a kapcsolatok?*

— Mindvégig. Valahányszor Pesten járt, mindig felkeresett bennünket. Egyszer pedig feljött hozzánk Mátraházára is a feleségével. Amikor először itt volt, rettenetesen csalódott, mert az írószövetségben nagyon hűvösen fogadták. Mi egy társaságot hívtunk össze a kedvéért, mert találkozni akart egyesekkel, elsősorban Kassákkal, akit szintén Bécsből ismert. Az *Egy regény regényét* bizonyára ismered. Remek könyv. Az azóta megjelent gazdag irodalomhoz képest is originális. Az *Optimisták* úgyszintén kiváló munka. Amikor Sinkó meghalt, írtunk a feleségének egy kondoleáló levelet. Azt válaszolta rá, hogy minden perc öröm volt, boldogság, amit a férjével töltött, nem szenvedés. Pár nap múlva öngyilkos lett. Annál megrendítőbb ez a levél, amelyben summázza az életüket. Az életüket, amelyről az *Egy regény regényéből* tudtam, hogy kálvária, küszködés és állandó visszazorítottság volt... Bizonyára csalódást okozott számodra a megnyilatkozásom. Előre óvtalak. Nem szeretek interjút adni. Nincs hozzá tehetségem és főleg memóriám.

— *Sok értékes mozzanat volt benne. Nagyon szépen köszönjük a szíveségedet és kívánjuk, hogy még sok interjút adj nekünk.*

Budapest, 1976. október 21.

DÉR ZOLTÁN